

УДК 378.011.3-051

ЛОГІКА СУБ'ЄКТОГЕНЕЗУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ТЕХНОЛОГІЇ КОНТЕКСТНОГО НАВЧАННЯ

Желанова Вікторія В'ячеславівна

м.Старобільськ

У представленій статті розглянуто категорії „суб'єкт”, „суб'єктність”, „професійна суб'єктність”, визначено структуру професійної суб'єктності, що є ґрунтовними в розумінні сутності „суб'єктогенезу”. Визначено його провідні напрями, які пов'язані з суб'єктною професійною позицією, педагогічною активністю, суб'єктивним досвідом, здатністю до рефлексії, антиципацією. Схарактеризовано процес суб'єктогенезу відповідно етапам технології контекстного навчання, що відбиває цілісну динаміку формування професійної суб'єктності майбутнього фахівця.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, професійна суб'єктність, суб'єктогенез учителя початкових класів, технологія контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів.

У контексті сучасного процесу модернізації вищої освіти в Україні в напрямку її гуманізації та орієнтації на „особистісний вимір” усе більшої ваги набувають „суб'єктні” якості особистості, що обумовлюють безперервний поступовий саморозвиток, творче самовизначення й продуктивну самореалізацію майбутнього фахівця в професії. До того ж суб'єктність особистості є дуже динамічною якістю, що розвивається протягом усього життя. Щодо формування професійної суб'єктності, найбільш вагомим й сензитивним є період навчання у вищому навчальному закладі. Оскільки в цей час у студента відбувається становлення якостей, що детермінують ефективність формування зазначеного особистісного феномену, а саме мотивації, ціннісного ставлення до майбутньої професії, особистісної та професійної рефлексії. Тобто постає потреба у з'ясуванні особливостей динаміки формування професійної суб'єктності майбутнього фахівця в період фахової підготовки у ВНЗ, а також створення необхідних умов щодо становлення студента як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. У представленому дослідженні зазначений процес визначається як суб'єктогенез, а найбільш оптимальною щодо його реалізації вважається технологія контекстного навчання. Отже, актуальність проблеми дослідження суб'єктогенезу майбутнього вчителя початкових класів є очевидною.

Дослідження суб'єктної проблематики представлені такими науковими напрямами: обґрунтування та розвиток суб'єктно-діяльнісної методології (Б.Ананьєв, К.Абульханова-Славська, Г.Балл, А.Брушлинський, Г.Костюк, С.Максименко, В.Роменець, С.Рубінштейн, В.Семиченко, В.Татенко); дослідження проблеми самодетермінації психічної активності людини й доведення природи психічної активності суб'єкта (Б.Ананьєв, М.Басов, П.Блонський, Л.Виготський, Л.Гавришак, Н.Максимова, В.Піскун, С.Рубінштейн); розробка провідних ідей психології суб'єкта в межах раціогуманістичної концепції (Г.Балл), концепції життєтворчої активності особистості (В.Роменець, В.Ямницький); розробка суто суб'єктивних концепцій, а саме: суб'єктної парадигми в психології освіти (В.Татенко); життєдіяльності особистості та феномену суб'єкта діяльності (К.Абульханова-Славська, Б.Ломов), суб'єктивної реальності (В.Слободчиков), суб'єктивно-генетичної концепції (В.Татенко), континуально-генетичної концепції (А.Брушлинський); дослідження питань щодо

філогенетичного та онтогенетичного становлення суб'єкта (Л.Анциферова, Є.Ісаєв, С.Максименко, О.Осницький, В.Слободчиков, В.Селіванов, В.Татенко, І.Якиманська та ін.); розгляд суб'єктності як професійно важливої якості (К.Бабак, О.Ваньков, В.Галузяк, О.Мешко, Г.Мешко, В.Осьодло) та її формування на етапі професійної підготовки (І.Гусєва, О.Єремєєва, С.Жорник, Ф.Мухаметзянова, Р.Серьожникова), зокрема професійної підготовки вчителя початкових класів (Н.Гавриш, В.Желанова, Ю.Журат, М.Федоренко); педагогічні аспекти розвитку суб'єктності (Ю.Азаров, Г.Волков, В.Давидов, І.Зимня, А.Мудрик, В.Сластьонін); специфіка суб'єктності педагога (О.Ваньков, О.Волоков, Т.Маркелова); розгляд суб'єктивних феноменів контекстного навчання (В.Желанова, Н.Жукова).

Різні аспекти проблеми контекстного навчання розробляються в працях А.Вербицького та представників його наукової школи а саме: концептуальні положення й сутність контекстного навчання (А.Вербицький); формування професійної компетентності в умовах контекстного навчання (О.Ларіонова, О.Попова, К.Шапошніков); психологічні основи контекстного навчання (Т.Дубовицька, Н.Жукова); формування ціннісно-мотиваційної сфери особистості майбутнього фахівця в процесі контекстного навчання, зокрема, особистісної та професійної спрямованості (Ю.Верхова); пізнавальної та професійної мотивації (Н.Бакшаєва, В.Кругліков); розвитку самоактуалізованої особистості (Т.Дубовицька); провідні організаційні форми контекстного навчання (Е.Андрєєва, Н.Борисова, В.Вербицький, К.Гамбург, О.Ларіонова). Проте при такій високій зацікавленості суб'єктною проблематикою, а також різними аспектами контекстного навчання, питання, пов'язані з дослідженням суб'єктогенезу майбутнього вчителя початкових класів залишаються поза увагою науковців.

Метою поданої статті є розкриття сутності, напрямів та етапів суб'єктогенезу в технології контекстного навчання.

Розгляд феномену суб'єктогенезу майбутнього вчителя початкових класів логічно почати з аналізу категорій „суб'єкт”, „суб'єктність”, „професійна суб'єктність”, оскільки вони є засадничими щодо феномену „суб'єктогенез”. Беручи до уваги наукову думку відомого акмеолога А.Держача [1], ми трактуємо суб'єкт як носія активності, що продуктивно виконує певну діяльність і володіє здатністю свідомої саморегуляції й саморозвитку. Отже, наше розуміння зазначеного феномену пов'язане з розглядом його як інтегрованої категорії, що синтезує і поняття „особистість”, і поняття „діяльність”.

Є примітним, що змістовні та динамічні характеристики людини як суб'єкта інтегруються в його суб'єктності. Провідною особливістю суб'єктності людини є її багаторівнева природа й множинність конкретних проявів, що виявляються в розумінні суб'єктності в контексті суб'єкта діяльності, суб'єкта пізнання, суб'єкта спілкування, суб'єкт-суб'єктивних відносин, суб'єкта життя (К.Абульханова-Славська, Б.Ананьєв, Б.Ломов, С.Рубінштейн). Загалом проблема суб'єктності пов'язується з наділенням людини якостями бути активною, самостійною, здатною до здійснення специфічно людських форм життєдіяльності.

Отже, ми вважаємо „суб'єктність” інтегрованою якістю особистості, що містить усвідомлену активність у процесі цілепокладання, смислотворення, життєтворчості, здатність до рефлексії, яка спрямована на самоздійснення (са-

мовизначення й самореалізацію).

Діючи в логіці від загального до конкретного, визначимо поняття „професійна суб'єктність”. На нашу думку, вона є інтегрованою професійно важливою якістю особистості, що забезпечує цілеспрямовану й оптимальну реалізацію своїх особистісних ресурсів для розв'язання професійних та життєвих завдань, яка проявляється в прагненні до самоздійснення. Додамо, що провідними формами професійного самоздійснення, на думку А.Деркача, є самопізнання самореалізація та самоактуалізація [2].

Зауважимо, що ретельний дифініційний аналіз зазначених понять нами було здійснено у попередніх працях [3].

Беручи до відома зазначене, ми вважаємо, що професійна суб'єктність майбутніх учителів початкових класів містить такі структурні складники, як-от:

- суб'єктна професійна позиція як ініціативно-відповідальне ставлення до освіти й майбутньої професійної діяльності, ставлення до учня як до суб'єкта діяльності, спілкування й пізнання, ставлення до себе як до суб'єкта власної діяльності;
- педагогічна активність, що пов'язана з усвідомленістю, ситуативністю, надситуативністю, інтегративністю;
- суб'єктний досвід, що є сукупністю ціннісного досвіду, досвіду рефлексії, досвіду звичної активації, операційного досвіду; досвіду співробітництва;
- здатність до рефлексії, як аналіз та розуміння власних дій та дій учнів як суб'єктів педагогічного процесу;
- антиципація як уміння прогнозувати й передбачати результати своєї активності, а також взаємодії з учнями.

Отже базуючись на окреслених позиціях, з'ясуємо сутність суб'єктогенезу майбутнього вчителя початкових класів. Відзначимо, що цей феномен ще не має установлену дефініцію. У сучасній науці відомо кілька його авторських інтерпретацій. Так, В.Петровський вважає, що суб'єктогенез є прагненням людини володіти однією з найбільш великих його цінностей – самим собою. На думку вченого, суб'єктогенез проявляється в здатності вільно визначати наслідки своїх дій. В.Петровський наполягає, що саме готовність відповідати перед собою за неадаптивні наслідки власних дій дозволяє людині відбутися в якості суб'єкта [6]. А.Огнев пов'язує суб'єктогенез із самоцінною активністю й визначає його як породження людиною себе як суб'єкта, становлення здатності до самодетермінації, тобто ставати „причиною себе” [5]. У нашому дослідженні поняття суб'єктогенезу відбиває процес розвитку професійної суб'єктності майбутніх учителів початкових класів у технології контекстного навчання.

З огляду на зазначені підходи, ми визначаємо суб'єктогенез майбутніх учителів початкових класів як процес послідовної трансформації складників професійної суб'єктності майбутнього фахівця, якими є суб'єктна професійна позиція, педагогічна активність, суб'єктний досвід, здатність до рефлексії, антиципація.

Беручи до уваги окреслені вище позиції щодо характеристики структурних складників суб'єктної сфери майбутніх учителів початкових класів, а також критеріїв їх сформованості [4], визначимо їх трансформаційні особливості, тобто як вони змінюються у процесі суб'єктогенезу.

Суб'єктна професійна позиція трансформується від орієнтації „на результат” до орієнтації „на процес”, на засоби здійснення навчально-професійної діяльності; від пріоритету особистісних цінностей до координації особистісних цінностей з професійними та пріоритету професійних цінностей; від неусвідомленого засвоєння соціальних норм та еталонів безвідносно до професійної діяльності до усві-

домленого засвоєння соціальних норм та еталонів, коли суб'єкт уже визначає свою позицію щодо них; від не прояву ініціативності та відповідальності до ініціативно-відповідального ставлення студента до освіти. Загалом розвиток суб'єктної позиції проходить етап орієнтації, збагачення, реалізації.

Педагогічна активність видозмінюється від неусвідомленої до усвідомленої, від ситуативної до надситуативної, неадаптованої (В. Петровський) інтегративної активності (К.Абульханова-Славська).

Суб'єктний досвід розвивається лінійно: ціннісний досвід, операціональний досвід, досвід рефлексії, досвід звичної активації, досвід співробітництва.

Антиципація трансформується від уміння прогнозувати й передбачати результати своєї активності до вміння прогнозувати й передбачати дії інших, а також до вміння передбачати наслідки взаємодії з учнями.

Окрім цього, зазначимо, що суб'єктогенез пов'язаний з провідними формами професійного самоздійснення, а саме: з процесом самопізнання, самореалізації та самоактуалізації.

Розгортання розглянутих вище динамічних процесів співвідноситься з певними етапами розробленої нами технології, які відповідно до теорії контекстного навчання збігаються з навчальною діяльністю академічного типу, квазіпрофесійною діяльністю, а також навчально-професійною діяльністю студентів.

Отже, урахувавши цю позицію, розглянемо детальніше процес суб'єктогенезу майбутніх учителів початкових класів у форматі певних етапів технології контекстного навчання.

Перший етап – адаптивно-технологічний (навчальна діяльність академічного типу, семіотична навчальна модель, перший курс навчання у ВНЗ). Початковий етап суб'єктогенезу, що збігається із зазначеним етапом технології контекстного навчання, ми визначаємо як етап загальної особистісної суб'єктності. Такий підхід зумовлений тим, що в студентів ще не вироблені навички самоорганізації, планування власної життєдіяльності. Переважає орієнтація на результат, соціальні норми та еталони засвоюються безвідносно до професійної діяльності, тобто неусвідомлено. Домінантною поведінкою є запобігання та пристосування. Активність є ситуативною й неусвідомленою. Мінімальний суб'єктний досвід представлений ціннісним досвідом. Провідним також є сенсомоторний тип антиципації. Тому початковий етап формування професійної суб'єктності майбутніх учителів початкових класів швидше буде пов'язаний з формуванням суб'єктності не як професійної якості, а як базового особистісного конструкта. У форматі цього етапу відбувається діагностика певних показників рівня розвитку суб'єктності, з'ясування суб'єктного потенціалу студенту, стимулювання потягу до виявлення, аналізу й реалізації потреб у розвитку своєї суб'єктності. Переважною формою суб'єктного самоздійснення є процес самопізнання.

Другий етап – імітаційно-технологічний (квазіпрофесійна діяльність, імітаційна навчальна модель, другий та третій курс навчання у ВНЗ). Цей етап суб'єктогенезу ми окреслюємо як етап первинної професійної суб'єктності. Особистісні інтереси починають координуватися з професійними. Поступово орієнтація „на результат” змінюється орієнтацією „на процес”, соціальні норми та еталони засвоюються як власні, але відбувається лише псевдоусвідомлення. Активність стає усвідомлюваною, розвивається в установленні контактів з іншими людьми, у набутті професійної інформації. Починає формуватися надситуативна активність, що переходить межі певної ситуації. Суб'єктний

досвід уже пов'язується з реалізацією операціонального досвіду, а також досвіду співпраці, тобто формуються навички планування своєї життєдіяльності, що забезпечують ефективну організацію навчальної діяльності, навички співробітництва, які сприяють формуванню суб'єктної професійної позиції. Антиципація поширюється перцептивним рівнем та рівнем уявленень (вторинних образів). У цей період починається процес професійної самореалізації як форми суб'єктного самоздійснення.

Третій етап – професійно-технологічний (навчально-професійна діяльність, соціальна навчальна модель, четвертий курс навчання у ВНЗ). Нарешті, цей етап суб'єктогенезу ми визначаємо як суб'єктно-професійний. Переважною є орієнтація на засоби здійснення навчально-професійної діяльності. Соціальні норми та еталони активно аналізуються й або приймаються, або не приймаються, тобто суб'єкт визначає свою позицію щодо них, відбувається їх істинне усвідомлення. Реалізуються всі складники суб'єктного досвіду: ціннісний досвід, досвід рефлексії, операціональний досвід, досвід співпраці. Домінантним стилем поведінки є співпраця, тобто студент уже здатний бачити іншу людину, співчувати їй, готовий до міжсуб'єктного спілкування. Активність має надситуативний, нададаптивний, інтегрований характер. На цьому етапі вже переважають вищі типи рефлексії (як складника професійної суб'єктності), а саме: предметно-функціональна, методологічна, когнітивна, афективна, поведінкова, ін-

терпсихічна, перспективна. Відбувається ускладнення як когнітивного так регулятивного аспектів антиципації. Мовно-мисленнєвий рівень, тобто рівень переважно інтелектуальних операцій, пов'язаний з ускладненням інтеграції психічних процесів та появою нових форм передбачення. Студент уже спрямований на самореалізацію та самоактуалізацію в майбутній професії, проте поки що реальною є ситуативна самоактуалізація.

Таким чином, професійна суб'єктність учителя початкових класів є вагомою професійно значущою якістю особистості, що забезпечує цілеспрямовану й оптимальну реалізацію своїх психічних, особистісних ресурсів для розв'язання професійних та життєвих завдань, яка проявляється в прагненні до самовизначення, самодетермінації, саморегуляції та самовдосконалення у професійній діяльності. Структура зазначеного феномену містить суб'єктну професійну позицію, педагогічну активність, суб'єктний досвід, здатність до рефлексії, антиципацію, потяг до суб'єктного самоздійснення. Суб'єктогенез майбутніх учителів початкових класів є процесом послідовної трансформації зазначених складників професійної суб'єктності майбутнього фахівця. Етапи суб'єктогенезу співвідносяться з адаптивно-технологічним, імітаційно-технологічним, професійно-технологічними етапами технології контекстного навчання. Окреслені позиції можуть стати базовими щодо розробки змістовного складника технології контекстного навчання у подальших дослідженнях.

Література та джерела

1. Акмеология : учебник / К.А.Абульханова, О.С.Анисимов, В.Г.Асеев и др.; под общ. ред. А.А.Деркача; Междунар. акмеол. ин-т. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – 681 с. : табл.
2. Деркач А.А. Субъект: формы, механизмы и пути развития : монография / А.А.Деркач. – Казань : Центр инновац. технологий, 2011. – 524 с.
3. Желанова В.В. Суб'єктні феномени контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів / В.В.Желанова // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – 2012. – № 5(240). – С.97-111
4. Желанова В.В. Критерії та показники сформованості рефлексивних конструктів майбутнього вчителя початкових класів у системі контекстного навчання у ВНЗ / В.В.Желанова // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту : Сер.: „Педагогіка. Соціальна робота”. – 2013 – № 26. – С.72-74
5. Огнев А.С. Субъектогенетический подход к психологической саморегуляции личности / А.С.Огнев. – М.: МГГУ, 2009. – 188 с.
6. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности учеб. пособие для вузов / В.А.Петровский. – Ростов н/Д. : Феникс, 1996.–512 с.

В представленной статье рассмотрены категории „субъект”, „субъектность”, „профессиональная субъектность”, определена структура профессиональной субъектности, являющиеся базовыми в понимании сущности „субъектогенеза”. Определено его ведущие направления, связанные с субъектной профессиональной позицией, педагогической активностью, субъектным опытом, способностью к рефлексии, антиципации. Охарактеризован процесс субъектогенеза в соответствии с этапами технологии контекстного обучения, отражающими целостную динамику формирования профессиональной субъектности будущего специалиста.

Ключевые слова: субъект, субъектность, профессиональная субъектность, субъектогенез учителя начальных классов, технология контекстного обучения будущего учителя начальных классов.

In the present article the categories „subject”, „subjectivity”, „professional subjectivity”, the structure of professional subjectivity have been considered, sound in the sense of essence of „subjectgenesis”. The key areas related to the subject position of professional, educational activity, personal experience, capacity for reflection and anticipation have been identified. The author has determined the subjectgenesis according to the stages of technology of context learning that reflects the dynamics of the formation of a coherent subjectivity future of professional specialist.

Key words: subject, subjectness, professional subjectness, teachers of primary classes, subject of professional position, pedagogical activity, subject experience, capacity for reflection, anticipation, context teaching of future teachers of primary classes.